



Osmanlı'da Taşra Meclislerinin Mülkî ve Hukukî Görevlerinin Ayrılması*

Yrd.Doç.Dr. Kadir ACAR

Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
yakincag@gmail.com

Özet

1842'de muhassıllıkların kaldırılmasıyla muhassıllık meclisleri memleket meclislerine dönüştü. 1849 tarihli talimata göre eyalet meclislerinin görevi Tanzimat'ın icrası, mülki islahat, mali işlerin yürütülmesi, asayişin sağlanması, imar hususlarının müzakeresi ve idaresi ile birlikte hukuk ve kanun hükümlerinin icrası idi. Valilerin yetkileri daraltılmıştı. 1852'de valilerin bazı eski yetkileri iade edilerek genişletildi. 1849'da sancakların mercii olarak vali ile birlikte büyük meclis zikredilirken 1858'de kaymakam, defterdar, müdür ve diğer memurların mercii olarak sadece vali zikrediliyordu. Meclislerin yargılama yetkisine gelince; 1840'da yayınlanan Ceza Kanunnamesi ile muhassıllık meclislerine yargılama yetkisi verilmişti. Muhassıllık meclislerinin memleket meclislerine dönüşmesiyle taşra meclislerinin yargılama yetkisi devam etti. Bundan sonra da yeni kanunlarla şer'î mahkemelerin yargı yetkileri daraltılarak birer idare organı olan meclislere devredilmeye devam edilmişti. 1863'deki bazı değişikliklerle bu durum 1864 Tuna Vilayeti'nin kurulmasına kadar devam etti. Meclislerin hem mülkî işleri müzakere etmesi hem de mahkeme görevi yapması dolayısıyla yönetimdeki memurların aynı zamanda yargılama yapması karışıklık ve uygunsuzluklar ortaya çıkarmaktaydı. Bu yüzden 1864'de vilayet usulü ile taşrada hukukî ve mülkî işler ayrılarak iki ayrı meclis oluşturuldu. Vilayet ve sancak merkezlerinde temyiz-i hukuk ve cinayet meclisleri, kazalarda da de'âvî meclisleri adıyla hukuk meclisleri kuruldu. Hâkimlerin başkanlığında toplanan bu meclislerin üyeleri Müslim ve gayrimüslim halk arasından seçiliyordu. Böylece hukukî görevleri bu meclislere devredilen memleket meclisleri de idare meclislerine dönüşmüş oluyordu.

Anahtar Kelimeler: Eyalet Yönetimi, Osmanlı, İdare, Hukuk, Meclis, Vilayet.

Separation of Civil and Judiciary Task of Assemblies in Provinces

Abstract

As tax-collectors (muhassıl) was abolished in 1842, Tax-collector assemblies (muhassıllık meclisleri) were converted into the country assemblies (memleket meclisleri). According to the directive of 1849, the task of State Assemblies was enforcement of Tanzimat, property reform, financial administration, public order, administration and proceedings on zoning (public improvement) matters, and enforcement of the law. Authority of governor was restricted. In 1852, the authority was increased by giving them back some of their past authorities. In 1849, governor together with Grand Assembly was mentioned as the authority of the sanjaks; however, in 1849, governor was mentioned as the authority of head of the sanjack, head of the finance, head of the kazas, and other officials. As for the judging authority of the assemblies; the authority was given to the tax-collector assemblies by the Criminal Code, published in 1840. The judging authority of the country assemblies was continued as the Tax-collector assemblies were converted into the country assemblies. Afterwards, by the new laws, the judging authority of the canonical (şer'î) courts were restricted and transferred to assemblies as administrative bodies. This continued with some amendments made in 1863, until Danube Province was founded in 1864. That the officials of assemblies had both civil and judging authority at the same time caused some problems and discrepancies. Thus, the civil and judging authorities were separated in provinces by the Vilâyet Regulation of 1864 and two separate assemblies were constructed. Law assemblies with the name of appeal and crime (temyiz-i hukuk ve cinayet) assemblies and case (de'âvî) assemblies were set in vilayets and sanjaks, respectively. That the officials of assemblies had both civil and judging authority at the same time. Caused some problems and discrepancies. Thus, the civil and judging authorities were separated in provinces by the Vilayet Regulation of 1864 and two separate assemblies were constructed. law assemblies appeal and crime (temyiz-i hukuk ve cinayet) assemblies and case (de'âvî) assemblies were set in vilayets and sanjaks, respectively. The members of these assemblies which were under the chairmanship of judges were elected from both Muslims and Nonmuslims. Therefore, the country assemblies, whose judiciary authority was transferred to these assemblies, were turned into administrative assemblies.

Keywords: Provincial Governance, Ottoman, Administrative, Law, Assembly, Province.

GİRİŞ

* Yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Tanzimatın ilanından sonra birkaç ay sonra Ocak 1840'da kurulmasına karar verilen muhassıllık meclisleri ile taşranın idaresinde meclisler etkili olmaya başladı. Ocak 1840 tarihli nizamnameye göre taşrada nüfus ve emlak tahriri yapmak ve kazaların vergi vesair işlerini meclisler kurarak idare etmek üzere muhassıllar tayin edildi (Kaynar, 1991: 226,235; Çadırcı, 1997: 208-210). Muhassıl başkanlığında haftada iki üç gün toplanan Muhassıllık Meclisleri, muhassıl, iki kâtip, hâkim, müftü, asker zabiti, vücûh-ı memleketten dirayetkar ve iyi halli dört kişi olmak üzere on kişiden oluşuyordu. Yörede gayrimüslimler varsa meclise metropolit ve kocabaşılardan da iki kişi katılacaktı. Bu meclis vergileri kaydedecek ve bölgenin sıkıntılarını belli kurallara göre tartışarak karara bağlayıp uygulamaya koyacaktı. Eyalet merkezlerindeki meclisler müşir başkanlığında toplanacak ve daha geniş yetkilere sahip olacaktı. 1842'de de Muhassıllıklar kaldırılmasına rağmen "Muhassıllık Meclisleri" yapısı ve işleyişinde önemli bir değişiklik yapılmadan "Memleket Meclisi" adıyla muhassıl yerine vali başkanlığında toplanan meclisler olarak varlığını sürdürdü (Çadırcı, 1997: 212, 214, 215; Ortaylı, 2000: 43). Muhassıllık meclislerinde olduğu gibi haftada 2-3 gün kaymakamlar, hâkimler ve müdürler, kazaların vücûh ve hanedanıyla meclis tertip edeceklerdi. Reâya bulunan yerlerde rüesa-yı milletten gerekli olanlar da bu meclise katılacaktı. Sancak ve kazalarda vuku bulan maslahat ve maddeleri müzakere edilerek karar bağladıktan sonra gerekenin yapılması için eyalet müşirine bildirilecekti (TV. 238, 3 Muharrem 1258: 2).

1849'da eyalet vali ve defterdarlarıyla kaymakam ve malmüdürlüğünün vazifeleri hakkında bir talimat ile eyalet meclislerine yönelik 68 maddelik bir talimat yayınlandı. Bu düzenlemede icrada meclislerin ön plana geçtiğini görüyoruz. Tanzimat-ı Hayriye'nin icrası, mülkî islahat, mâlî işlerin yürütülmesi, eyalete bağlı sancakların işlerinin yürütülmesi, asayişin sağlanması, hukuk ve kanun hükümlerinin icrası, imar faaliyetleri ile ilgili meseleleri müzakere ederek karara bağlama ve idare etme görevi meclislere verilmişti. Bu talimatlarda sancaklardaki meclisler "sancak meclisi" eyalet merkezinde toplanan meclisler de "eyalet meclisi" ya da "büyük meclis" olarak adlandırılmıştı (Külliyât-i Kavânin, No: 851/6007, H.1265; 851/1777, H.1265). Vali meclise iştirak etmekle birlikte artık meclise başkanlık etmeyecekti. Eyalet meclislerinin başkanları merkezden atanacak ve bu görevde oldukları müddetçe Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası sayılacaklardı. Ayrıca defterdar, hâkim ve müftü, ehl-i İslam'dan dört ve diğer milletlerden de birer aza olacak idi. (Külliyât-i Kavânin No: 850/1777, H.1265, madde 6,7,8).

Meclislerin gayesi vali ve kaymakamların müstebit uygulamalarını ve halk üzerindeki zulüm ve baskılarını önlemek idi. Tanzimat'la taşradaki mahalli memurları merkeze bağlamak, valiyi maaşlı ve mesul memur haline getirmek hedeflenmişti; fakat bu durum valilerin görev yapmasını engellemeye başladı. Bunun üzerine 1852'de valilere eski yetkilerinden bazıları iade edilerek yetkileri genişletildi (Yaman, 1940: 124,125; Onar, 1952: 551).

1858 yılında vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazifelerini düzenleyen bir talimat yayınlandı (TV. 570, 4 Zilka'de 1275:3). 1849'da eyalete bağlı sancakların mercii olarak "vali ve büyük meclis" birlikte zikredilerek mülkî meseleler büyük mecliste görüşülmek üzere vali tarafına beyan olunması emrediliyordu (Karakoç, No: 851/6007, H.1265; No: 851/1777, H.1265). Oysa 1858'de kaymakam, defterdar, müdür ve diğer memurların cümlesinin mercii olarak vali zikredilmektedir. Valinin eyaletle ilgili bütün hususlardan mesul olduğu ifade edilirken ayrıca özel olarak meclis zikredilmemekte ve her konuda valinin mesul olduğu vurgulanmaktadır (TV. 567,18 Cemaziye'l-evvel 1275: 3, madde 7, 18; TV. 569, 29 Şaban 1275 : 3). 1849'da Meclis başkanı merkezden atanmakta iken daha sonra bunun kaldırılarak eyaletlerde vali ve mutasarrıf, sancaklarda kaymakam ve kazalarda müdürlerin tekrar meclislere başkanlık yapmaya başladığı görülüyor (TV. 583, 18 Ramazan 1276: 3, madde 21).

Ocak 1863'de taşra meclislerine gönderilen bir talimatla da bazı değişiklikler yapıldı. 1849 tarihli talimatla bazı maddeleri ve maddelerinin bir kısmı ile umûr-ı mâliye ye dair olan kısım çıkarıldığında küçük farklar dışında cümle cümle tamamen aynıdır. (Karakoç, No: 1564/2164, H.1279).¹

1863 sonlarında Ali ve Fuad Paşalar Âli ve Fuad paşalar mebusan meclisine başlangıç olmak üzere tasavvur ettikleri bir vilâyet usulünü Midhat Paşa ile birlikte (Midhat, 1325: 23; İnal, 1982: 318; Selimoğlu, 1995: 20) Fransız departmant sisteminden de yararlanarak oluşturdukları (Davison, 1997 :168) Tuna Vilayeti Nizamnamesi (TVN.) ile memleket meclisleri'nin yürütme ve yargı görevi birbirinden ayrıldı. (İ.MMS. 29/1245, H.1281). Vilayet nizamnamesi Tuna Vilayeti'nde tecrübe edilerek geliştirildikten sonra başka vilayetlerde uygulamaya kondu. 1867'de yayınlanan Vilayet Nizamnamesi (VN.) ile bütün vilayetlerde geçerli olmak üzere bir nizamname yayınlandı. Tuna Vilayetinde hayata geçen bu meclisleri Tuna Vilayeti üzerinden ele alacağız.

1. 1864 NİZAMNAMESİYLE TAŞRA MECLİSLERİNDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASI

Eyalet, sancak ve kazalardaki meclisler memleket idaresi ile ilgili işlere bakmakla birlikte aynı zamanda hem nizamen görülen davalara hem de cinâyet davalarına bakıyorlardı. Halkın şikâyetleri de bu meclislerde dinleniyor ve yargılama yapılıyordu. Bu meclislerin asıl işi taşranın yönetimiyle ilgiliydi; fakat yürütme konusunda iş yükü zaten ağır olan meclisi hukukla ilgili davalarla meşgul etmemek için yargı işlerine bakmak üzere ayrı meclisler oluşturuldu (İ.MVL.530/23773, H.1281). Bu ayrışma aslında 1864 tarihli nizamnâmeyle birdenbire olmuş bir şey değildi. 1854 Meclis-i Tahkik Nizamnâmesi ile ceza yargılaması yapmak üzere yine taşra meclislerinin içinde meclis-i tahkik adıyla bir meclis oluşturulmuştu. Eyalet meclisleri yürütme ile ilgilenmekle birlikte ceza yargılaması yapması gerektiğinde yine kendi bünyesi ve kendi üyelerinden oluşan bu meclis marifetiyle yargılama yapıyordu (Karahanoğulları, 2005: 94). Dolayısıyla yargılama işine bakacak böyle bir meclise daha önceden ihtiyaç duyulmuş ve zaman içinde bunun zemini de oluşmuştu. Yargı ile yürütmenin ayrılmasındaki amaç yargıyı yönetimin tahakkümünden kurtarmak değil, yönetimin yükünü hafifletmekti. Böylece aslında taşra seviyesinde yürütme ile yargı birbirinden ayrılarak en azından şekil itibariyle bir ölçüde kuvvetler ayrılığı da uygulanmış oluyordu.

Vilâyet usulüne göre yürütmeyle ilgilenmek üzere kaza, sancak ve vilâyet merkezlerinde birer idâre meclisi kuruldu. Bu nizamnâmeyle ilk defa olarak Meclis-i Umûmî-i Vilâyet adıyla vilâyetin her tarafından seçilmiş temsilcilerden oluşan ayrıca bir meclis daha kuruldu. Hukûkî işlemlere bakmak üzere de vilâyet ve sancak merkezlerinde Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Meclis-i Cinâyet olmak üzere iki ayrı meclis kuruldu; fakat daha sonra 4 Zilhicce 1281 (30 Nisan 1865)'de bu iki meclis Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet adıyla birleştirildi. Kazalarda da hukûkî meseleler kaza merkezlerinde kurulan Meclis-i De'avî'de görülüyordu (İ.MMS. 29/1245, H.1281: TVN, Madde 18-21,22-24,38-43,44-46,55-57,7; Vilâyetlerin..., VN. madde 18-21,38-41,51-53,5.; İ.MVL.530/23773). Bunlardan başka ayrıca vilâyet ve sancak merkezlerinde birer de Meclis-i Ticâret kuruldu (İ.MMS. 29/1245, H.1281: TVN, Madde 23,24,46; İ.MVL.531/23808, 1281). Memleketin eskisi gibi bir meclis yerine maaşları devlet tarafından karşılanan birden fazla meclisle idare edilmesi yolu tercih edilmişti. Midhat Paşa böyle bir yolun tercih edilme sebebinin halkın muhafaza ve himaye edilmesi niyetinden kaynaklandığını söylüyordu (Tuna, No: 58, 16 Zilka'de H.1282: 1).

Vilâyet yönetiminde bu meclislere önem veriliyordu. Teşkilâtın oluşturulması esnasında kaza müdürlerinin göreve başlama tarihlerinin meclislerin oluşturulmasına bağlandığı görülüyor. Şumnu, Şehirköyü, Leskofça, Lom, Rahve, Gabrova kazaları ile Sofya sancağının beş kazası buna örnek verilebilir. Bunların ortak özelliği hepsinin kaza müdürlerinin değişmemiş olmasıdır (İ.MVL 526/23633,

¹ 1849'da var olan okullar, ziraat, tapu, ziraat ve sanat erbabına kredi verilmesiyle ilgili maddeler de çıkarılmıştı. Sonuna "Bizzat İdâre Olunan Kazalar İle Evliye-i Mülhakaya Dair Mevaddır" başlığıyla yedi maddelik bir fasıl eklenmişti. Bu fasılın beş maddesi de yine 1849 tarihli vali, defterdar, kaymakam ve mal müdürlerinin vazifelerini düzenleyen talimatta "kâim-i makamlar ve mal müdirlerinin vazîfe-i me'muriyetleri" başlığı altında yer almaktaydı.

H.1280). Kaza müdürü zaten orada, ama görevi meclisler kurulduktan sonra başlıyor. Bu da meclislerin yönetimdeki etkisini ve önemini göstermektedir. Sancak ve kazalardaki meclislerin oluşturulması ancak altı ay sonra Mart 1865'te tamamlanabilmişti. Vilâyet merkezi olan Rusçuk'taki idare meclisi ile temyiz-i hukuk ve cinâyet meclisinin aza ve mümeyyizlerinin seçimi ise en sona bırakıldı (Tuna, No: 1, 16 Şevval 1281: 1).

Devlet memurları dışında kalan meclis azalarının seçimi için halkın oyuna müracaat ediliyordu. Halk her yıl köyde muhtar ve ihtiyar meclislerini seçimi için toplanıyordu. Seçilen ihtiyar meclisleri de diğer meclis azalarının seçiminde köy ya da mahallesini temsilen oy kullanıyordu (Tuna, No: 58, 16 Zilka'de 1282: 1; İ.MMS. 29/1245, H.1281 TVN, Madde 66, 67, 70, 72,73; Vilayetlerin..., H.1284, VN. madde 62, 63, 66, 68, 69). Esasen buna seçim demek pek mümkün değildir. Çünkü halkın önüne seçilecek kişi sayısının üç katı aday konuyor ve bunların üçte birini elemesi isteniyordu. Geriye kalanlardan da yarısını elemek suretiyle nihai olarak üyeleri kazanın mülkî amiri seçiyordu. Gerçekte üyeleri seçecek olan kişinin mülkî amir olduğu anlaşılıyor. Tefrik cemiyeti aday tespiti yaparak ve seçim sonucunda en çok oy alanları kendisine arz etmek suretiyle mülkî amirlere yardımcı olmuş oluyordu. Adayların aldığı oy sayısını görmek mülkî amire seçim konusunda kolaylık sağlamakla birlikte bağlayıcı değildi. Bunlar arasından uygun gördüğü kişileri üye olarak atamakta bağımsızdı; ancak isterse idare meclisinin görüşüne müracaat edebiliyordu.

2. İDARE MECLİSLERİ

2.1. Vilâyet İdare Meclisi

2.1.1. Vilâyet İdare Meclisi'nin Üyeleri

1849'da eyalet meclislerine verilen talimatta meclis üyelerinin vali, meclis başkanı, defterdar, hâkim, belde müftüsü, iki kâtip, dört Müslüman ve diğer milletlerin itibarlı kimselerinden seçilen birer kişiden oluşturulmasını öngörülmüştü. Meclis başkanı devlet merkezinden atanmaktaydı ve Meclis-i Vâlâ üyesi sayılıyordu. Daha sonra bundan vazgeçilerek meclis başkanlığı valilere bırakılmıştı (Karakoç, No: 850/1777, H.1265). 1861 ve 1862 yıllarına ait Eyalet-i Vidin Meclis-i Kebiri damgalı defterlerde eyalet muhâsebecisi, hükkâm-ı Şer'i (hâkim), belde müftüsü, tahrîrât kâtibi, meclis kâtibi ve on azanın mühürleri bulunmaktadır. Bu azalardan yedisi Müslüman ve biri Vidin Metropolitisi olmak üzere diğer milletlerden idi (K.K. Masârifat Muhasebesi No: 6197/106, H.1278); ML.MSF.16130, H.1278). 1863'te çıkan talimata göre ise eyalet meclisi vali, defterdar, hâkim, müftü ve yine eskisi gibi dört Müslüman ve diğer milletleri temsil eden birer azadan oluşması gerekiyordu (Karakoç, No: 1564/2164, H.1279: madde 5,6).

Vilâyet usulü ile eyalet meclisleri vilâyet idâre meclisine dönüştü. Vilâyet idâre meclisinin tabii üyeleri başkanı vali olmak üzere müfettiş-i hükkâm, muhâsebeci, mektupçu, hariciye veya diğer adıyla Umûr-ı Ecnebiye müdürü idi. Bunun dışında üçü Müslim, üçü gayrimüslim olmak üzere ahalden seçilen altı üyesi daha vardı. Üyeler eyalet meclisleriyle hemen hemen aynı idi. Yeni değişiklikler sebebiyle farklı olarak meclise Umûr-ı Ecnebiye müdürü ile mektupçu ilave olmuştu. Ulemadan müftî ve hâkim yerine Müfettiş-i Hükkâm görülmektedir. Defterdar unvanı muhasebeci olarak değiştirilmiş olduğundan yine mâliye den sorumlu kişi eskisi gibi meclisin daimi üyesi idi (İ.MMS. 29/1245, 1281, TVN, Madde 13; Y.EE. 36/9, H.1282: madde 2). Daha sonra vilâyete bir de vali muavini atanınca o da vilâyet idare meclisi üyeleri arasına katıldı (İ.MVL. 553/24847, H. 1282; İ.MVL. 556/24943, H. 1282). Böylece vali ile birlikte on iki kişilik bir meclis ortaya çıktı. Halk içinden seçilen üye sayısının başlangıçta iki müslim ve

Tablo 1. Farklı Zamanlarda Vilâyet İdare Meclisi Üyeleri

	25 Aralık 1864 ¹	1 Ocak 1865 ²	21 Mayıs 1865 ³	2 Kasım 1865 ⁴	18 Şubat 1866 ⁵	15 Mart 1866 ⁶	20 Nisan 1866 ⁷
Vali	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat
Müfettiş-i Hükkâm	Nazif	Nazif	Dersaadet'ten henüz vürud itmedi	Esseyyid Muhammed Necib	Esseyyid Muhammed Necib	Esseyyid Muhammed Necib	Esseyyid Muhammed Necib
Vali Muavini	Başlangıçta Vali muavinliği yoktu ilk muavin 13 Ocak 1866'da atandı					Esseyyid Mustafa Nuri	Esseyyid Mustafa Nuri
Muhâsebeci	Mühür yeri boş	Abdullah Rifat	Abdullah Rifat	Rifat Bey Dersaadet'te izinli	Rifat	İbrahim Edhem	İbrahim Edhem
Mektubi	Senih	Senih	Halil Rifat	Halil Rifat	Halil Rifat	Halil Rifat	Halil Rifat
Müdür-i Umur-ı Ecnebiye	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan
Aza	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar
Aza	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu
Aza	Muhammed	Muhammed	Muhammed	Muhammed	Molla Ağa Vefat etmiştir	Esseyyid Muhammed	Esseyyid Muhammed
Aza	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan
Aza			Ali Namık	Ali Namık	Ali Namık	Muhammed Nuri	Muhammed Nuri

Tablo 3. Farklı tarihlerde Vilâyet İdare Meclisi'nin düzenlediği belgelerin altındaki onaylarına bakılarak düzenlenmiştir. Her sütunun hangi belgeden alındığı dipnotlarda açıklanmaktadır.

¹ **İ.MVL. 526/23633**, H.26 Receb 1281/ R.1 Kânûn-ı evvel 1280 (25 Aralık 1864) Bu belgede muhasebeci mührü yok ise de vilâyetin kurulması için çıkan irade ile atandığını biliyoruz.

² **İ.MVL. 526/23620**, 3 Şaban 1281 / 20 kanun-ı evvel 1280 (1 Ocak 1865).

³ **İ.MVL. 535/24016**, H.25 Zilhicce 1281 / R.9 Mayıs 1281 (21 Mayıs 1865).

⁴ **İ.MVL. 543/24410**, H.12 Cemaziyelahir 1282/R. 20 Teşrin-i evvel 1281 (2 Kasım 1865).

⁵ **İ.MVL. 551/24714**, H. 2 Şevval 1282/R. 5 Şubat 1281(18 Şubat 1866).

⁶ **İ.MVL. 556/24943**, H.27 Şevval 1282/R. 2 Mart 1281 (15 Mart 1866).

⁷ **İ.MVL. 553/24847**, H.4 Zilhicce 1282/ R.7 Nisan 1282 (20 Nisan 1866).

Aza			Anastas	Anastas	Anastas	Karabet	Karabet
-----	--	--	---------	---------	---------	---------	---------

iki gayrimüslim olduğu, sonradan birer artırılarak nizamnâmede öngörüldüğü gibi üçerden altı kişiye çıkarıldığı görülmektedir. “Tuna Vilâyeti” soğuk damgasını taşıyan ve Sadaret’e hitaben yazılmış olan bazı yazılar vali-i vilâyet-i Tuna, müfettiş-i hükkâm-ı vilâyet, muavin-i vilâyet, muhâsebeci, müdir-i Umûr-ı Ecnebiye ve arkasından altı adet aza olduğu belirtilen kişilerin mühürlerini taşımaktadır. İslahhâneye yapılan iane defterlerinde aynı isimlerin vilâyet idare meclisi azası olarak kaydedildiği de görülmektedir (Tuna, No: 19, H. 24 Safer 1282). 1867 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi’yle bir değişiklik yapılarak meclisin seçilmiş üye sayısı iki Müslim ve iki gayrimüslim olmak üzere dörde indirildi (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 13). Daimi üyeleri dışındaki Müslim ve gayrimüslim ahaliden seçilen azalarına 260 kuruş maaş ödeniyordu (İ.MMS. 29/1245: H.1281). Tablo 1’de değişik zamanlardaki vilâyet idare meclisinin üyeleri örnek olarak gösterilmektedir.

Bunlar dışında mecliste biner kuruş maaşla görev yapan altı memur çalışıyordu. Meclisin yazı işleri için bir başkâtip görevlendirilmişti. Yapılan müzakereleri ertelemeksizin kaydetmek üzere Mektûbî Odası kâtiplerin bir ve gerektiğinde iki kişi bulunuyordu (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 3).

2.1.2. Meclisin Görevi ve Çalışma Şekli

1849’daki düzenlemelerle valilerin yetkileri kısıtlanarak eyalet yönetiminde eyalet meclisleri oldukça etkili kılınmıştı. Daha sonra valilerin bazı yetkileri iade edilmekle birlikte meclislin durumu 1863’te de hemen hemen aynı idi. Eyalet meclislerinin mülkiye, mâliye ve zabtiye ile ilgili yetkilerinin yanında hukûkî yetkileri de vardı. Mahkemelerde ve sancaklarda kaymakamların halledemediği davalar, yol kesme adam öldürme gibi büyük meselelerin muhakemesi eyalet meclislerinde icra edilirdi (Karakoç, No: 851/6007, H.1265; No: 851/1777, H.1265: madde 49; No:1564/2164, H.1279: madde 30). Vilâyet usulü gereği kurulan vilâyet idare meclisi de bu eyalet meclislerinin devamı niteliğinde olmakla birlikte meclisi meşgul etmemek için (İ.MVL. 530/23773, H.1281) hukûkî işler görev alanından çıkartılarak müfettiş-i hükkâmın başkanlık ettiği yeni oluşturulan temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerine bırakıldı. Böylece vilâyet idaresinde yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış oluyordu. Vilâyet idare meclisinin görevi hukuk işlerine müdahale etmeden mülkiye, mâliye, hâriciye, nâfi’a ve ziraata dair işlerin uygulanması konularını müzakere etmektir. Zabtiyeye ait işler de yine bu mecliste müzakere edilmekteydi. Bu meclisin önüne gelen meseleleri nasıl müzakere edeceği ve aldığı kararları nasıl uygulayacağı konusunda özel bir nizamnâmenin hazırlanması da öngörülmüştü (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 14; Y.EE. 36/9, H.1282: madde 2). Ancak 1867 tarihli vilâyet nizamnâmesinde de böyle bir nizamnâmenin hazırlanacağı belirtildiğinden en azından bu tarihe kadar bu nizamnâmenin olmadığı anlaşılmaktadır (Vilâyetlerin..., H.1264: VN. madde 14.).

Eyalet meclisi üyelerinin cuma tatili haricinde sürekli olarak her gün meclis dairesinde bulunmaları gerekiyordu. Vali, defterdar, hâkim ve müftî görevleri icabı devam etmemekte mazur olmakla birlikte büyük ve önemli meselelerin müzakeresi için meclis-i umûmî olarak haftanın iki günü ve olağanüstü durumlarda katılmak zorundaydılar (Karakoç, No: 851/1777, H. 1265: madde 8; No:1564/2164, H.1279: madde 7). Tuna Vilâyeti İdâre Meclisi’nin toplanması için de belli günler tayin edilmedi. Meclisin toplanma sıklığı ele alınacak konuların az ya da çok oluşuna bağlı kılınmıştı; fakat meclis üyeleri devamlı meclis odasında duruyorlardı. Gerektiğinde bazı üyelerden komisyon da oluşturuluyordu (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 2).

Vilâyet İdâre Meclisi’nin işi vilâyetin meselelerini müzakere etmektir. Müzakere süreci, müzakere konusu olan evrakın resmi olarak meclise havale edilmesiyle başlıyordu. Sonra müzakere konusu evrakın özü ve numarası özel defterine kaydedilirdi. Gelen bu yazı önce mecliste okunduktan sonra müzakere edilerek karara bağlanırdı. Yapılan müzakere de özel defterindeki hanesine kaydedilirdi. Bir aylık müzakere kayıtlarının alt kısmı meclis kararı olduğunun göstergesi olarak meclis üyelerinin zati mühürleriyle mühürlenirdi. Meclisin düzenlediği bütün mazbataların altı da aynı şekilde mühürlenerek siciline kaydedilirdi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 2,4,5). 1849’daki talimat gereği mazbataların meclis dışında bir yerde mühürlenmesine yasak getirilmişti. Mazbatalar mecliste mühürleniyor, mazeretine binaen o sırada mecliste bulunmayanlar sonradan mühürlenerek açıklama düşülüyordu. Yeni

nizamnâmede bu konuyla ilgili bir kayıt görülmemekle birlikte bu uygulamanın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Karakoç, No: 851/1777, H. 1265:madde 8).⁹

Eğer muvazzaf memur istihdamı ve mal sandığından akçe sarfına dair bir konu müzakere edilmişse alınan karar özel defterine kaydedildikten sonra defterdeki kayıt ayrıca üyeler tarafından mühürlenirdi. Verilen hüküm müzakere konusu olan yazı ya da dilekçenin altına özet şeklinde yazılarak idare meclisi mühürleriyle mühürlenirdi. Bundan sonra da işlemleri yapılmak üzere muhasebe kalemine verilir, orada da kaydı yapıldıktan sonra mektubu yazılmak üzere Mektûbî odasına gönderilirdi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 8).

Kanunlar ile özel ve umumî nizamların kaydını tutmak için de mecliste üç ayrı sicil düzenlenmişti. Hatt-ı Hümayûnla kanunlaşan maddeler “sicill-i kavânin”e, hükümleri genel olan hem memurları ve hem de fertleri ilgilendiren emirler de “nizâmât-ı umûmiye” defterine kaydedilirdi. Hükümleri yalnızca memurları ilgilendiren konular ise “nizâmât-ı husûsiye” siciline yazılırdı (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 7).

2.1.3. Meclisin Yaptığı Düzenlemeler

Yürütme organı olarak çalışan Vilâyet İdâre Meclisi, ülkenin geneli için çıkarılmış bir düzenleme yoksa böyle bir düzenleme yapıncaya kadar vilâyet dâhilinde uygulanmak üzere talimatlar hazırlayabiliyordu (Tuna, No: 3, 1 Zilka'de 1281: 1). Vilâyet İdâre Meclisi kararıyla yapılan bu nizâmât, talimât ve layihalar için özel bir sicil tutulmaktaydı. Bunlar sicile kaydedilerek atları meclis heyetinin zati mühürleriyle mühürlenirdi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 6). 22 Nisan 1866'ya kadar bu şekilde hazırlanan yirmi nizamnâme, talimat ve layihadan başka icabına göre meclisin kararı üzerine çok sayıda tarifnâme, tenbihat ve layiha yapılarak uygulamaya kondu (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 9). Tuna Vilâyeti'nin ardından kurulan yeni vilâyetler bu talimat ve nizamnâmelerden ihtiyaç duyduklarını sadaret vasıtasıyla talep ettiler. Örneğin, Trablusgarb Vilâyeti memleket sandıkları, Kıpti vergisi, Tuna sahil karakolları, muhacirlerin iskân ve işesi gibi Tuna Vilâyeti'ne has konular dışında kalan on iki talimat ve nizamnâmeyi istedi ve bunlar Tuna Vilâyeti tarafından gönderildi (A.MKT.MHM. 358/95, H.1283; A.MKT.MHM. 360/50, H.1283).¹⁰ Meclisin hazırladığı yirmi mevzuat şunlardır:

- | | | |
|------|--|---------|
| 1. | Mâliye ve hesap işlerinin nasıl uygulanacağı ve işlemlerinin nasıl yapılacağı ile mâliye memurlarının görev ve hareket tarzları hakkında | 67 Bend |
| 2. | Halkın hazineye olan vergi borçlarının taksitle ödenmesi hakkında | 16 Bend |
| 3. | Tahsildarların görev ve hareket tarzları hakkındaki | Bend |
| 4. | İzdivaç ve nikah hakkında ahali-i İslamiye'nin mecbur olduğu meşru olmayan masrafların kaldırılarak herkes için izdivacın kolaylaştırılması hakkında | 15 Bend |
| 5. | Memleket Menâfi-i Umûmiye Sandıklarının idaresi hakkında | 29 Bend |
| 6-7. | Muhacirinin idaresi ve işesi ve ziraatleri için gereken edevat ve arazinin nasıl paylaştırılıp dağıtılacağı hakkında (iki adet) | 26 Bend |
| 8. | Yeni oluşturulan Me'murin-i Teftişîye sınıfının vazifeleri hakkında | 13 Bend |

⁹ Mecliste hazır bulunmayanlar için düşülen notlar şöyle örneklendirilebilir:

Aza “Ömer Bey çiftliğinde” K.K. **Masârifat Muhasebesi No: 6197/106**, 3 Muharrem 1278 (11 Temmuz 1861); Tahrîrât Katibi için “mezunen Lofça'da idüğü” **ML.MSF.16130**, 2 Ramazan 1278 (3 Mart 1862); Müfettiş-i Hükâm için “Dersaadet'ten henüz vürud itmedi” **İ.MVL.535/24016**, H.25 Zilhicce 1281/R.9 Mayıs 1281 (21 Mayıs 1865); Azalardan Molla Ağa için “vefat ettiği” **İ.MVL 551/24714**, H. 2 Şevval 1282/R. 5 Şubat 1281(18 Şubat 1866).

¹⁰ Trablusgarb'tan çıkan 15 Muharrem 1283 (30 Mayıs 1866) tarihli yazı, 11 Safer 1283 (25 Haziran 1866)'de sadaret Tuna Vilâyeti'ne yazmış ve 28 Safer 1283 (12 Temmuz 1866)'de Tuna Vilâyeti'nden Sadarete gönderilmiş.

- | | | |
|-----|---|---------|
| 9. | Şer'î mahkemeler ve nizâmiye mahkemelerinde görülen davalardan alınan harclarla verginin toplanması ve bunun için düzenlenen üç çeşit matbu defterin nasıl kullanılacağı hakkında | 17 Bend |
| 10. | Cezâ-yı nakdînin alınması ve kullanılması ve bunun için düzenlenip basılan defterin nasıl kullanılacağı hakkında | 8 Bend |
| 11. | Başlıca kasabalarda kurulan belediye meclislerinin vazifeleri hakkında | 16 Bend |
| 12. | Kıbtî virgüsünün tahsili hakkında | 13 Bend |
| 13. | Yeni kurulan Tuna sahil karakollarının idare şekli hakkında | 10 Bend |
| 14. | Yeni vilâyet usulü icabınca arazi işlerinin düzgün yürümesi hakkında yeniden düzenlenen arazi memurlarının görev ve hareket tarzları hakkında | 15 Bend |
| 15. | Muhacirlerin ve çocukların aşılınması için atanan tabiplerin hareket tarzları hakkında | 5 Bend |
| 16. | Dobruca Ovası'nda bulunan arazinin tahriri ve burada yaşayan halkla iskan edilen muhacirlere nasıl paylaştırılacağı konusunda | 20 Bend |
| 17. | Zabtiye zabıt ve askerlerinin alacakları mübaşiriye hizmeti miktarına sarf edilmesi usulü hakkında | 7 Bend |
| 18. | Tüccar ve ahali arasında zahire ve sair eşya alışverişinde yapılacak kontratlara konulması uygun olan ibareler, şartlar ve bununla ilgili teferruat hakkında | 9 Bend |
| 19. | Zabtiye askerinin mahpus naklinde uygulayacakları teyakkuz usulleri hakkında | 9 Bend |
| 20. | İskan edileli üç sene olmuş muhacirlerin mahsulatından alınması kararlaştırılan aşarın kullanımı ve sarf edileceği yerler hakkında | 6 Bend |

2.2. Sancak İdare Meclisi

Sancak merkezi olan kazalarda da vilâyet idare meclisinin bir benzeri olarak Sancak idare meclisleri kurulmuştur. Kaymakam başkanlığında toplanan meclisin tabii üyeleri kaza hâkimi (kadısı), belde müftüsü, sancağın mâliyesinden sorumlu olan muhâsebecisi (ilk kurulduğu zaman "mal müdürü" deniyordu) ve gayrimüslim ahalinin ruhanî reisleri idi. Kaymakam bulunmadığı zamanlarda kendi yerine vekâlet etmek üzere meclis üyelerinden birini tayin ederdi. Ayrıca ikisi Müslim ikisi gayrimüslim olmak üzere dört tane de seçikle gelen üyesi bulunuyordu. Başta seçilmiş üye sayısı üç Müslim, üç gayrimüslim iken daha sonra nizamnâmede yapılan değişiklikle bu sayısı düşürülmüştü (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 35; Vilâyetlerin..., H.1284: VN. Madde 33).

Vilâyet merkezindeki vilâyet idare meclisi gibi sancağın idaresi ile ilgili işlerin yürütülmesinden de bu meclis sorumlu idi. Sancak dâhilindeki mülkî ve mâlî işler, zabtiye ve tahsilât işlemleri, nafia ve ziraatle ilgili konular, muaccelat¹¹ ve tapu işleri hep bu meclisin sorumluluk alanına giriyordu; ancak hukûkî işlere müdahale etmeyecekti (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 36; Vilâyetlerin...,VN. Madde 34).

Midhat Paşa'nın vilâyet merkezindeki işlemleri açıkladığı tarifnâmeyle ilgili olarak usul ve kaidelerinde değişiklik olsa da sancaklardaki işlemlerin derecelerini tarife de kafi geleceğini belirtmektedir (A.MKT.MHM.353/69, H.1282). Buradan da müzakere tarzı, çalışması, kayıtların tutulması vesair işlemlerin vilâyet idare meclisindeki gibi yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

2.3. Kaza İdare Meclisi

Kazalardaki idare meclisleri kaza kaymakamının başkanlığında kaza merkezinde toplanırdı. Meclis, kazanın hâkimi, belde müftüsü, gayrimüslim ahalinin ruhanî reisleri, kaza kâtibi ile halk arasından

¹¹ Devlet ve vakıf emlakının belli işlemleri için peşin alınan bedel. "Muaccele", *Kâmûs-ı Türkî*, s.1371.

seçilen Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşuyordu. Başlangıçta halk arasından üyelerin ikisi Müslim ikisi gayrimüslim olmak üzere dört üye seçiliyordu; fakat daha sonra çıkan nizamnâmeyle seçilmiş Müslim ve gayrimüslim üye sayısı toplamda dörtten üçe düşürüldü (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 50,51; Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 46,47).

Vilâyet idare meclisi ve sancak idare meclislerinde olduğu gibi bu meclis de kazanın idaresi ile ilgili işlerin yürütülmesinden sorumlu idi. Kaza dâhilindeki mülkî ve mâlî işler, zabtiye ve tahsilât işlemleri, nafia ve ziraatla ilgili konular ve tapu işleri hep bu meclisin sorumluluk alanına giriyordu; ancak bu meclis de diğer idare meclisleri gibi hukûkî işlere müdahale etmeyecekti (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 36; Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 34).

3. HUKUK MECLİSLERİ

1 Rebi'ü'l-evvel 1256 (3 Mayıs 1840) tarihli Ceza Kanunnâmesi çerçevesinde muhassıllık meclislerine yargılama görevi verilmesiyle Şer'î mahkemeler dışında taşra meclislerine de yargılama yetkisi tanınmış oldu. Yargılama yetkileri sebebiyle muhassıllık meclisleri nizâmiye mahkemelerinin çekirdeği niteliğindedir (Ekinci, 2004: 126-131). Daha sonra kurulan ve muhassıllık meclislerinin devamı niteliğinde olan sancak ve eyalet meclisleri de idârî yetkileri yanında yargı yetkisini taşımaya devam etti. 1864'e kadar ceza kanunnâmesi, arazi kanunnâmesi gibi çeşitli kanun ve nizamnâmeler çıkarıldı. Hukûkî anlaşmazlık söz konusu olduğunda bu yeni mevzuatı yorumlayıp uygulama yetkisi Şer'î mahkemelere verilmedi; fakat bağımsız mahkemeler de kurulmadı. Bunun yerine memleket meclislerinin yeni kanunlara göre yargılama yapması öngörüldü (Bingöl, 2002: 7-8.). Hatırlanacağı üzere 19. yüzyıldan önce kadılar aynı zamanda kazanın idarecisi durumundaydı. Vakıflara ait işlerin 1826'da kurulan Evkaf Nezâreti'ne, imar ve iskan işlerinin 1831'de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne, mâlî ve idârî işlerin de 1840'ta muhassıllara verilmesiyle kadıların yetkileri oldukça daraltılmıştı. Bütün mülkî ve beledî yetkileri alınmış sadece yargı yetkileri kalmıştı. Yeni kanunlarla yargı yetkileri de daraltılarak birer idare organı olan meclislere devrediliyordu (Ekinci, 2004: 241).

Şer'î ve hukûkî davaların, yani alacak verecek ve sair anlaşmazlıklarla ilgili davalar ve tereke hususları gibi konuların mahkemesi yine eskisi gibi beldenin hakimi tarafından görülüyordu. Şer'î mahkemede çözümlenemeyen hususların büyük mecliste görülmesi gerekiyordu. Büyük dava konuları, özellikle adam öldürme, yol kesme gibi nizamen ve kanunen muhakemesi gereken bütün davalar büyük meclise aitti. Sancak kaymakamlarının yetkisini aşan konuların muhakemesi de yine büyük mecliste icra ediliyordu. 1849'da yürürlüğe giren bu hükümler 1863 yılında da yürürlükteydi (Karakoç, No: 850/1777, H.1265: madde 49; Karakoç, No: 1564/2164, H.1279 madde 30; Bingöl, 2004: 70-72).¹² Taşralardaki bu meclisler hem mülkî işlerin müzakere edildiği hem de hukûkî meselelerde mahkeme görevi yapan kurumlardı. Bu durumda yürütme görevindeki memurlar mehâkim işlerinde de bulunduğundan karışıklık ve uygunsuzluklar ortaya çıkmaktaydı. Mülkî işler ile Şer'î hükümler ve kanun ve nizama ait konuların birbirinden ayrılması devlet maslahatı ve halkın hukûku için elzem görülmüştü. Bu sebeple vilâyet usulü ile hukûkî ve mülkî işler ayrılarak her ikisi için de ayrı ayrı meclisler oluşturuldu (Tuna, No: 16, 4 Safer 1282: 1).¹³

Tuna Vilâyeti'nde idare meclisi ve politika müdürlüğünde kâtiplik yapmış ve Tuna gazetesinde mülazemetle çalışmış olan Ahmed Midhat Efendi (Ahmed Midhat Efendi, 2002: 19) mülkiye ıslahatı arasında mahkemeler ve muhakeme usulünün en önemli mesele olduğunu belirtmekte ve vilâyet usulüyle bu konuda yapılan ıslahatı yeterli bulmamaktadır. Adlî işlerde asıl maksadın tam olarak elde edilebilmesini İslam şeriatının gereği olarak mahkemelerin tam bağımsızlıkla müstakil olmalarına bağlamaktadır. Mahkemelerin vali ve kaymakam gibi mülkî memurların nüfuzu ve gözetimi altında olması konusundaki eleştirileri haklı görmektedir. İslahat sonrası durumlarının tam bir intizam içinde olmadıklarını kabul etmekle birlikte, önceki durumlarına göre pek fazla mazbut ve muntazam

¹² 1863 tarihli talimattaki hukukla ilgili maddeler madde numaraları farklı olmakla birlikte birkaç kelime dışında 1849 tarihli talimatla tamamen aynıdır.

¹³ Muharrem 1282'de okunan Meclis-i Vâlâ mazbatası.

olduklarını kaydetmektedir. Bu gelişmeyi de teşekkürle şayan olarak değerlendirmektedir(Ahmed Midhat Efendi, 2004: 99).

Bu hukuk meclislerinin ilk nizâmiye mahkemeleri olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Halil İnalçık ilk nizâmiye mahkemesi olarak 1860 tarihli “Ticâret Kanunnâme-i Hümâyûnuna Zeyl” ile Ticâret Nezâreti bünyesinde kurulan ticaret mahkemelerini kabul etmektedir (Velidedeoğlu, 1999: 203; Bingöl, 2004: 46,48). 1870’de Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye’nin çatısı “Nizâmiye Mahkemeleri” adıyla genişletildiğinde bu mahkemeler dört dereceye ayrılacaktır.

1. Kazalardaki de’âvî meclisleri
2. Sancaklardaki temyîz-i hukuk meclisleri
3. Vilâyet merkezlerindeki temyîz dîvânları
4. İstanbul’daki Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye

Deavi meclisleri bidayet mahkemesi olarak, sancaklardaki temyîz-i hukuk meclisleri ve vilâyet merkezindeki temyîz divânları istinâf mahkemesi olarak davalara bakabileceklerdi (Cin ve Akgündüz, 1990: 287).

Sedat Bingöl de insan beyninin ürünü olan ve günün şartları içinde tatbikattan elde edilen sonuçlar çerçevesinde geliştirilebilen yazılı hukuku uygulayan, üyeleri idârî meclislere değil, sadece yargılama görevi için seçildikleri için Tuna Vilâyeti’nde kurulan meclislerin ilk nizâmiye mahkemeleri olduğu görüşünü savunmaktadır (Bingöl, 2004: 48-55).

1867’de vilâyet usulü ile ilgili nizamnâme ve talimatnamelerin yayınlandığı mecmuanın başındaki genel talimatın birinci faslında bunların nizâmiye mahkemeleri olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu durumda Tuna Vilâyeti’ndeki bu hukuk meclislerinin birer nizâmiye mahkemesi olduğu açıktır (Vilâyetlerin..., H.1284: 3) Nizâmiye Mahkemeleri, üyeleri arasında dini temsilciler yanında Müslim ya da gayrimüslim halktan üyelerin de bulunduğu mahkemelerdi. Bu mahkemeler adından da anlaşılacağı üzere Şer’î mahkemelerden farklı olarak belli bir nizam ve kanun ile kurulmuş Bâb-ı Âlî’nin koyduğu kanunlara göre hareket eden mahkemelerdi (Bingöl, 2004: 46,48). Şer’î mahkemelerde ise kadılar Hanefi Mezhebi’ne göre hüküm veriyorlardı (Uzunçarşılı, 1988: 108) Ahmed Cevdet Paşa şer’î mahkemelerin yanında yargı yetkisine sahip ayrı bir mahkemenin kurulmasının zaruri olduğunu ve bunun şeriata aykırı olmadığını savunuyordu (Cin, 1992: 25).

Şer’î davalara eskisi gibi hakimler, yani kadı veya nâibler bakıyordu; fakat bu yeni kurulan nizâmiye mahkemelerinin de reisleri yine Şer’î mahkemelerin hâkimleriydi. Çünkü ülkede başka hukuk bilen ve anlayan yoktu. Görev ve yetkilileri farklı iki mahkeme vardı; ama ikisine aynı kişiler başkanlık ediyordu. E. Buğra İkinci bu durumun, Şer’î mahkemelerde işler iyi yürümediğinden veya kadıların ehliyetsizliğinden kaynaklanmadığını, gayrimüslimlerle ilgili davalara onların temsilcileri önünde bakılarak adalet ve hakkaniyete uygun davranıldığını göstermek için getirilmiş bir usul olduğunu ileri sürmektedir (Ekinci, 2004: 173). Şer’î mahkemelerde 5-6 veya daha çok kişiden oluşan ve meşhur müderrisler, ayan ve eşraf arasından seçilen bilirkişi niteliğindeki “şuhûdü’l-hal” olarak adlandırılan kişiler vardı. Sicile geçen kararların altına bunların da isimleri yazılmaktaydı. Bunlar muhakeme tarzının müşahitleri idiler. Kadıların tarafsızlığına, müdafaaların serbest yapılmasına imkân verildiğine şahitlik ediyorlardı. Temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerinin başkanı yine şer’î mahkemenin hâkimi idi. Ancak bu mahkemelerde şer’î mahkemelerden farklı olarak Müslim ve gayrimüslim mümeyyizler bulunuyordu. Şuhûdü’l-halden farklı olarak bunlar hem seçilmiş kişilerdi hem de oy hakları vardı (Akdağ, 1999: 321-324; Y.EE. 36/9, H.1282: madde 50).

3.1. Vilâyet Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisi

Tuna Vilâyeti için hazırlanan nizamnâme her sancak merkezinde ayrı ayrı olmak üzere birer “Meclis-i Temyîz-i Hukuk” ve ayrıca birer de “Meclis-i Cinâyet” kurulmasını öngörüyordu. Ayrıca vilâyet merkezinde de bir “Büyük Meclis-i Temyîz-i Hukuk” ve bir de “Meclis-i Kebir-i Cinâyet” kurulması

gerekiyordu (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 18,22). Hem Büyük Temyîz-i Hukuk Meclisi hem de Meclis-i Kebir-i Cinâyet, mümeyyiz namıyla üçü Müslim üçü gayrimüslim altışar üyeden oluşan meclisler olarak kurulacaktı. Her iki meclisin de devlet tarafından atanan özel bir memuru olacaktı. Cinayet meclisindeki özel memurda kanunî işlere vakıf olma vasfı aranırken Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi'nin özel memurunda hukûkî işlere vakıf olma vasfı aranmaktaydı. Her iki meclisin de başkanı Müfettiş-i Hükâm olacaktı (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 18). Her iki mecliste de hükme bağlanan davalar Müfettiş-i Hükâm ve mümeyyizler tarafından mühürlenerek valiye arz edilecekti. Vali de hükûmetin kendisine verdiği yetki dâhilindeki hükümleri uygulamak, yetkisini aşanları da hükûmet merkezinin tedkik ve emrine arz etmek durumundaydı (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 24).

Meclis-i Kebir-i Cinâyet, sancaklardaki cinâyet meclislerinin usul ve kanun gereği istinafa mecbur kaldığı davalar ile dava sahipleri tarafından istinâf edilen cinâyet davalarını görüp hüküm vermekle görevliydi (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 22). Sancaklardaki hukuk davalarından temyîz-i hukuk meclislerinde görüldükten sonra bu meclisin usul ve kanun gereği istinafa mecbur oldukları ile ashâb-ı hukukun usûlen ve hukuken istinâf edecekleri davaları görmek ve hükme bağlamak da Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi'nin görevi olacaktı (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 18)

Vilâyet Cinâyet Meclisi mülhak sancaklardan istinâf olunan meseleler ve cinâyete dair gelen evrakın incelemesini yetiştiremeyecek derecede meşgul idi. Bu sebeple de iki ayrı meclis oluşturuluyordu; fakat Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi'nin görevi diğer meclislerden istinâf olunacak davaların incelenmesi mahsus olduğundan devamlı ve fazla bir işi olmuyordu. Vilâyet Cinâyet Meclisi'nin iş yükünü kaldıramamasına rağmen temyîz-i hukuk için ayrı bir meclise ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle Midhat Paşa 21 Şevval 1281'te (19 Mart 1865) Sadaret'e yazdığı bir yazıyla hem vilâyet merkezinde hem de sancaklardaki bu iki meclisin altı üyeli bir tek meclis olarak birleştirilmesini teklif etti. Bununla birlikte cinâyet meclisinin sorgulama ve inceleme işlemlerinin uzun ve önemli işler olması sebebiyle sancaklardaki gibi kâtiplerinin ayrı tutulmasını da istemişti. İleride gerekli görüldüğü takdirde icabına bakılmak üzere şimdilik kaydıyla bu iki meclisin birleşmesinin maslahata uygun olacağını belirtiyordu (İ.MVL.530/23773, H.1281).

Bu konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra düzenlenen mazbatada temyîz-i hukuk meclislerinin kurulması için düzenlenen nizamnâmenin esasının tebanın hukûkî ve meşru davalarının en güzel şekilde tetkik ve teftiş edilmesi ve vilâyet idare meclisini hukûkî meselelerle meşgul etmemek amacına dayandığı vurgulanmaktaydı. Temyîz-i hukuk meclisleri istinâf divanı makamında olarak önceden görüldüğü halde sonradan ihtilaf sebebi olan davaların tetkik ve temyizi ile görevli idi. Bu türlü hususlar çok vaki olmayacağından cinâyet ve töhmetten doğan şahsi hukuk davalarına bakan cinâyet meclisleri ile birleştirilmesi Meclis-i Vâlâ tarafından uygun görüldü. Midhat Paşa'nın gerek vilâyet merkezinde gerekse sancaklardaki istinâf divanı makamında olan bu temyîz-i hukuk meclislerinin cinâyet meclisleriyle birleştirilmesi teklifi 4 Zilhicce 1281'de (30 Nisan 1865) onaylandı. Bu sırada kurulmak üzere olan Bosna, Suriye ve Şarkıye¹⁴ vilâyetlerinde de ayrı ayrı iki meclis olarak kararlaştırılmış olan temyîz-i hukuk meclisleriyle cinâyet meclislerinin Meclis-i Vâlâ'nın yukarıdaki mütalaası çerçevesinde birleştirilmesi uygun görüldü. Cinayet meclisinin sorgu ve incelemeleri çok uzun ve esaslı işler olması sebebiyle Mithat Paşa'nın teklifinde olduğu gibi sancaklarda da ve vilâyet merkezlerinde de kâtipleri ayrı olacaktı (İ.MVL.530/23773, H.1281).¹⁵

¹⁴ "Şarkıye" adıyla bir vilâyet kurulmadı; ancak "şarkıye" demekle muhtemelen şarkta kurulacak olan Erzurum Vilâyeti kastedilmektedir. Ya da Erzurum Vilâyeti için önce bu isim düşünülmüş olabilir.

¹⁵ Rûmî tarihle 3 Mart 1281 tarihli Tuna Gazetesi'nde kaza ve sancaklardaki meclis üyelerinin seçiminin tamamlandığı sıranın vilâyet merkezindeki "meclis-i idare ile meclis-i temyîz-i hukuk ve cinayetin aza ve mümeyyizlerinin" seçimine sıra geldiği belirtilmektedir. Midhat Paşa da meclislerin birleşmesini teklif ettiği yazısında üye seçimlerine başlandığından bahsetmekteydi. Bu bilgilere göre seçim işlemine başlanmakla birlikte vilâyet merkezindeki meclislerin henüz oluşturulmadığı anlaşılmaktadır. Meclislerin birleştirilmesi hakkındaki teklif yazısının tarihi haber gazetede

Bu birleşme ile mümeyyiz maaşlarından da tasarruf edileceği değerlendirilmişti (İ.MVL.530/23773, H.1281). Her sancaktaki birer meclise vilâyet merkezindeki meclisin de ilavesiyle sekiz meclis eksilmiş oluyordu. Bu da altışar üyeden toplamda 48 üyenin eksilmesi demektir. Vilâyet merkezindeki meclis üyelerine 1.000'er kuruş, sancaklardaki meclis üyelerine de 500'er kuruş maaş verilecekti (İ.MMS. 29/1245, H.1281). Bu durumda sancaklardaki 42 üye eksildiğinden 21.000 kuruş vilâyet merkezindeki üyelerden de 6.000 kuruş olmak üzere toplamda ayda 27.000 kuruş, yılda 324.000 kuruş (648 kese) tasarruf edilmiş oluyordu. Vilâyet kurulmadan önce bir yılda vilâyet dâhilinde verilmesi gereken maaşların 18.345 kese olacağı hesaplanmıştı. Vidin, Niş ve Silistre eyaletlerinin bir yıllık toplam varidâtı 12.840 kese olduğundan 5.540 kese açık oluşuyordu. Tasarruf edilen miktar, yıllık maaş giderlerin % 3.53'ü, açığın ise % 11,69'unu karşılayabiliyordu. İlber Ortaylı, personelden ve giderlerden tasarruf edilmekle birlikte bu durumun davaların birikmesine ve davaların ehliyetle görülememesine yol açtığı görüşündedir (Ortaylı, 2000: 85). Midhat Paşa meclislerin birleştirilmesini teklif ettiği yazısında cinâyet meclisinin sancaklardan gelen evrakın incelenmesini yetiştiremeyecek kadar meşgul olduğunu da belirtmekteydi (İ.MVL.530/23773, H.1281). Bu durumda cinâyet meclisi, temyîz-i hukuk görevini de üstlenmesi dolayısıyla zaten baş edemediği iş yükünü daha da artıracak açıktır. Bu da İlber Ortaylı'nın görüşünü desteklemektedir.

Birleşme sonucunda meclislerin adı da birleştirilerek "Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet" olarak değiştirildi. Yine Müfettiş-i Hükkâm'ın başkanlık ettiği bu meclisteki mümeyyizlerin de üçü Müslim ve üçü gayrimüslim idi. 1281 (1864) tarihli ilk nizamnâmeye göre vilâyet merkezindeki Büyük Meclis-i Temyîz-i Hukuk'ta hukuk işlerine ve Meclis-i Kebir-i Cinâyet'te kanun işlerine vakıf, devlet tarafından atanan birer özel memur bulundurulması öngörülmüşken bu defa "umûr-ı hukukiye ve kanunî yeye" yani hem hukuk hem de kanun işlerine vakıf bir memur bulundurulması öngörüldü (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 19). Ancak uygulamada meclis-i temyîz-i hukuk memuru ve meclis-i cinâyet memuru unvanıyla iki ayrı memurun atandığı görülmektedir (SVT., H.1285: 22). Bunlar dışında biri başkâtip olmak üzere başka kâtipler de atanmıştı. Üyelerinin çoğu mazbata ve istintaknâme düzenlemeye ve incelemeye muktedir kişiler idi. Hepsisi her gün toplanarak görevlerini yerine getirmekteydi. Meclisin bazı toplantılarında birkaç zabtiye ve teftiş memuru da hazır bulunurdu. Onlar da görevleriyle ilgili işlerde istihdam olunurdu (Y.EE. 36/9, 1282: madde 46).

İki ayrı meclisin öngörüldüğü 1864 tarihli nizamnâmede Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi ile Vilâyet Cinâyet Meclisi ile ilgili maddeler arasında da hemen hemen hiç fark yoktu. Meclislerin adı dışında sadece "ashâb-ı hukuk" yerine "ashâb-ı de'âvî", "de'âvî-i hukukiye" yerine "de'âvî-i cinâyet" ifadeleri farklı idi. Bu da birinin hukuk, diğerinin cinâyet meclisi olmasından kaynaklanıyordu (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN. Madde 18 ve 20).

İki meclisin birleştirildiği 1867 tarihli nizamnâmede Vilâyet Cinâyet Meclisi ile ilgili maddelerin çıkarılarak Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi ile ilgili maddelerde meclisin adının Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet olarak değiştirildiğini görüyoruz. Bu birleşik meclisin görevini ifade eden maddede emvâl ve emlak dâhil hukuk davaları ile cinâyetten kaynaklanan davaların da meclisin yetki alanına girdiğini belirten bir ilave yapılmıştı. Bu meclis, sancak temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerinde görüldükten sonra usulen ve kanunen istinafa mecbur olunan veyahut ashâb-ı hukukun da usulen ve hukuken istinâf edecekleri hukuk ve cinâyet iddialarını görecektir ve hükme bağlayacaktır (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 18; İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 18).

Meclisler birleştirilmişti; ancak nizâmen kararlaştırılan vazifeleri muhafaza edilmesi şartı getirilmişti. Yani meclisler birleştirilmekle beraber görevleri birleştirilmemişti. Bu durumda iki ayrı görevi olan bir tek meclis ortaya çıktı. Etraflıca incelenmesi gereken hususlar ortaya çıktığında üyelerden bazıları ile "cemiyet-i mahsusa" akdedilerek bu meclise müzakere yetkisi verilmesi kararlaştırıldı. Vilâyet

yayınlandıktan dört gün sonraya, Rûmî tarihle 7 Mart 1281 (19 Mart 1865) tarihine tekabül ediyordu. Dolayısıyla bu meclislerin en azından vilâyet merkezinde iki ayrı meclis oluşturulmadan tek meclis olarak kurulmuş olması muhtemeldir. **İ.MVL.530/23773**, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865); **Tuna**, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1.

merkezinde ve mülhakatta bu meclislerin birleştirilmesi konusunda böyle bir cemiyet teşkili şartıyla Midhat Paşa'ya izin verildi (İ.MVL.530/23773, 1281). 1284 (1867) nizamnâmesine hukuk-ı adiyeye-nizâmîye (ceza hukukundan olmayan, bkz.“Adî”, Kâmûs-ı Türkî, s.921) ve cinâyetle ilgili hukuk davalarından etraflıca incelenecek bir iş olduğunda meclisin bazı azalarının bir araya gelmesiyle bir cemiyet oluşturulmasının caiz olduğunu belirten bir madde kondu (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 22). Temyîz-i hukuk meclisi ile ilgili bir iş olduğunda cinâyet meclisi mümeyyizlerinden uygun olanlar Müfettiş-i Hükkâm'ın dairesinde toplanırdı. Bu toplantıda gereken inceleme yapıldıktan sonra karar toplantıya katılan heyet içinde hükmolunurdu. Meclis-i cinâyet başkâtibinin düzenlediği mazbata mühürlendikten sonra vilâyet makamına verilirdi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 52).

Temyîz-i Hukuk Meclisi sadece kanunî ve nizâmî olarak hüküm verilecek davaları görmeye ve incelemeye yetkili idi. Müslüman ahaliyle ilgili olup Şer'î mahkemelerde görülmesi gereken, gayrimüslim ahaliyle ilgili olup kendi ruhanî idarelerinde görülen davalar ile ticaretle ilgili olup ticaret meclislerinde görülen hususlar yetkisi dışındaydı. 1281 (1864) tarihli nizamnâmede cinâyet meclisinde görülen ve incelenen davalar da yetki alanı dışında tutulmuştu; ancak iki meclis birleştirildiğinden dolayı bu ifade de nizamnâmeden çıkarıldı (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 20; İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 20).

Meclisler birleştirildiği halde tarifnâmede sürekli olarak cinâyet meclisi olarak bahsedilmektedir. Temyîz-i hukuk meclisinin toplanmasından bahsederken de meclisin cinâyet meclisi vasfı öne çıkarılarak “cinâyet meclisi mümeyyizlerinden münaşipleri” denmektedir. Bu da meclisin temyîz-i hukuk meclisi görevini de yerine getiren bir cinâyet meclisi olarak algılandığını göstermektedir. Zaten meclisin ağırlıklı işi de cinâyet meclisi olarak çalışmaktı. Cürüm ve cinâyetlerin muhakemeleri nizam ve kaide icabı herkesin gözü önünde ve aleni yapılması gerekiyordu. Bu kaideyi yerine getirerek cinâyet meclisinin mahkemelerinin aleni yapılabilmesi maksadıyla vilâyet merkezinde yeni bir daire yaptırıldı. Meclis açıldıktan birkaç gün sonra 22 Muharrem 1283 (6 Haziran 1866) tarihli Tuna Gazetesi'nde halkın mahkemeyi dinlemesi için özel bir yer ayrıldığı belirtiliyordu (Tuna, No: 76, 22 Muharrem 1283: 1). Bu dairenin bir odası müfettiş-i hükkâma, birisi kâtiplere ve birisi de istintak (sorgu) memurlarına ayrılmıştı. Bütün odaların ortasında ve sokağa bakan tarafta da meclisin toplandığı büyük bir salon yer alıyordu. Meclis bu salonda haftada iki kere pazartesi ve perşembe günleri toplanıyordu; ancak gerektiğinde diğer vakitlerde de toplanabiliyordu. Meclis herkese açıktı. Büyük cinâyetler hakkında karar verilen maddeler, zanlı ve suçlular hazır olduğu halde okunarak meclis mümeyyizlerinin çoğunluğunun oyuyla meclis başkanı tarafından hükmolunurdu. Ne türlü bir töhmet ve cinâyete dair olursa olsun bu davaların hükümleri gazetede yayınlanmak üzere haftada iki defa meclis memuru tarafından mühürlü ilmühaberlerinin matbaaya verilmesi kararlaştırılmıştı (Tuna, No: 76, 22 Muharrem 1283: 1; Y.EE. 36/9, H.1282: madde 50).

Sancaklardan istinâf olunan cinâyet davalarını görüp hüküm vermek vilâyet cinâyet meclisinin göreviydi (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 18). Bağlı sancaklarda görülen cinâyet davaları ve onlarla ilgili olarak gelen mazbatalar bu meclis tarafından incelenerek kanuna göre icra edilirdi. Re'sen havale olunan büyük ve önemli cinâyet hususları ayrıca başlı başına meclis tarafından görülerek kanunî hükmü mazbatası düzenlendikten sonra beyan olunurdu. Bir yıldan yukarı hapis cezaları vilâyet merkezinden sorulmak zorundaydı. Vilâyet Cinâyet Meclisi'nde görülen ve incelenen çeşitli konulardan hapis cezası hükmü verildiğinde hükmün icrası için vilâyet makamının onayı gerekiyordu. Bundan fazla cezayı gerektiren genellikle kürek ve kısas gibi hükümleri ihtiva eden konular Bâb-ı Âlî'ye arz ediliyordu (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 47).

Eğer Vilâyet Cinâyet Meclisi tarafından hüküm verilecek evrak, hapis, pranga ve kürek veya kısas cezalarını gerektiren büyük cinâyetle ilgili bir evrak ise, incelendikten sonra lüzum görülürse suçlu veya şahitler çağrılarak sorgulanırdı. Bu şekilde izinli ya da izinsiz incelemenin tamamlanması için gereken her şey yapıldıktan sonra evrakı, istintaknamesini ve hükmünü ihtiva eden mazbata müsveddesi hazırlanırdı. Mazbata müsveddesi, Müfettiş-i Hükkâm ve suçlu mecliste hazır bulunduğu halde okunduktan sonra kanunnâmeye uygun olarak hükmü tayin olunurdu. Bundan sonra da yapılan mazbata valilik makamına takdim edilirdi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 47). Hükme bağlanan dava valiyeye

arz edilmeden önce Müfettiş-i Hükkâm ve mümeyyizler tarafından mühürlenmekteydi. Vali hükûmetin kendisine verdiği yetki dâhilindeki hükümleri uyguluyor, yetkisini aşanları da hükûmet merkezinin tedkik ve emrine arz ediyordu (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 24).

Mülhakattan gelen töhmet ve cinâyetle ilgili evrak hangi türden olursa olsun önce evrak odasında kaydedildikten sonra vilâyet cinâyet meclisine havale edilmekteydi. Vilâyet cinâyet meclisinin başkâtibi veya memuru tarafından evrak odasının verdiği numaraya göre fihrist cetveline geçirildikten sonra müzakereye konurdu. Hükmün icrasına kaza ya da sancağın mülkî amiri olan kaymakam yetkili ise incelendikten sonra gereğini ifade eden bir müzekkere yazılarak ilgili makama mektup yazılması için evrak odası marifetiyle Mektûbî odasına ulaştırılırdı (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 47).

Başlı başına vilâyet cinâyet meclisinde görülen işlerden dolayı sorgulanması gerekenlerin soru ve cevapları ile sair tetkikatına meclis tarafından bakılmaktaydı; fakat tabiatıyla hepsini çıkarmak mümkün değildi. Bu yüzden maslahatına ve icabına göre meclis mümeyyizlerinden biri bir teftiş memuru ile birlikte “istintak odasına” ayrılarak suçlusunun sorgulanmasına başlardı (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 48).

Midhat Paşa (o zaman Midhat Efendi) 1855 yılında Rumeli’de ve özellikle Büyük Balkanlardaki haydutluk ve yol kesme olaylarını bastırmak üzere görevlendirilmişti. Buradan dönüşünde verdiği layiha üzerine Bâb-ı Âlî umumî bir talimat hazırlamıştı. Bu talimat gereği Rumeli’deki bütün eyaletlerde ceza hükümlerini izin almadan uygulamaya yetkili bir reis maiyetinde birer “meclis-i muvakkat” tayin edilmişti (Midhat, 1325: 7). Meclis-i Muvakkat’ın bir talimatı ve buna dair de bir padişah fermanı vardı. Vilâyet Cinâyet Meclisi’nde de bu ferman ve talimat “düstûr-ı amel” idi. Yani bu konuyla ilgili her türlü fiil ve hareket bu talimat ve fermana göre tatbik edilmesi gerekiyordu (Tuna, No: 96, 4 Rebi’ü’l-âhir 1283: 1). Dolayısıyla bu meclis-i muvakkatların görevleri de Vilâyet Cinâyet Meclisi’ne yüklendiğinden haydutluk ve yol kesme fiillerine dair davaları görmek ve hükmünü vermek bu meclisin göreviydi. Sübut bulan kanun maddesinin de yer aldığı bir mazbata düzenlenerek vilâyet makamına takdim edilirdi. Bu mazbata gereği yapılması gereken mazbatanın üst tarafına buyruldu olarak yazıldıktan sonra icra edilirdi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 50).

Sofya Sancağı Cinâyet Meclisi’nde yapılan sorgulamaları neticesinde işledikleri suçlarını itiraf eden iki kişi yol kesmek suretiyle adam öldürdüklerinden evraklarıyla birlikte Vilâyet merkezi olan Rusçuk’taki Vilâyet Cinâyet Meclisi’ne gönderilmişti. Suçluların işledikleri fiil, meclis-i muvakkat talimatı kapsamına girdiğinden hükmü, ancak Vilâyet Cinâyet Meclisi verebiliyordu. Meclis-i Muvakkata Talimatı ve ferman hükmünce mal ve cana suikast için silahlı olarak dağda ve ormanda gezen ve hırsızlık ve haydutluk eden şahısların eman verilmeksizin katl ve idam edilmeleri gerekiyordu. Bu hükümde belirtildiği şekilde adam öldürdüklerini açık ve kesin olarak ikrar ettikleri Sofya sancağındaki cinâyet meclisinden gelen sorgu evrakından anlaşılıyordu. Vilâyet Cinâyet Meclisi tarafından buna uygun olarak düzenlenen hüküm mazbatası gereğince iki hükümlü cinâyetin işlendiği mevki olan Plevne ve Lofça’da idam edildiler (Tuna, No: 96, 4 Rebi’ü’l-âhir 1283: 1).

Bunların dışında vilâyet merkezinde bulunan hapishanedeki mahpusların yoklamasını yapmak da cinâyet meclisinin göreviydi. Hapishanenin talimatı gereği idaresinden kaymakam, zâbitasından zabtiye zabitleri sorumluydu. Genel olarak nezâret etme görevi de Vilâyet Cinâyet Meclisine havale edilmişti. Her ay bu meclisin mümeyyizlerinden bir kişi, sancak cinâyet meclisi mümeyyizlerinden biriyle birlikte mahpusların yoklamasını yaparak yoklama defterini düzenlerdi. Daha sonra da bu yoklama defteri valilik makamına takdim edilirdi. Yoklamada yolsuz bir durum tespit edilirse düzeltilirdi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 51).

3.2. Sancak Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisleri

Sancak merkezlerindeki cinâyet meclisleri de temyîz-i hukuk meclisleri de vilâyet merkezindeki benzeri meclislerde olduğu gibi üçer Müslim ve üçer gayrimüslim olmak üzere altışar üyeden oluşacaktı. Her iki meclis de sancak kadısının başkanlığında toplanacaktı. Vilâyet merkezindeki meclislerle birlikte sancaklardaki meclisler de birleştirilerek “Liva Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisi” adını aldılar. Sancaklarda da vilâyet merkezindeki meclisin bir benzeri olarak bu iki meclis, sancak merkezindeki

hâkimin başkanlığında toplanan üçü Müslim ve üçü gayrimüslim olmak üzere mümeyyiz namıyla altı üyeden oluşan bir meclis haline getirildi. 1281 (1864) tarihli nizamnâmede sancak cinâyet meclisleri için bir “me’mur-ı mahsus”tan bahsedilmezken temyîz-i hukuk meclisleri için hukuk işlerine vakıf devlet tarafından atanan bir memur-ı mahsus bulunması öngörülüyordu. Birleşmeden sonra bu memurun hem hukuk hem de kanun işlerine vakıf olması öngörülmekteydi (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 39; İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 41,44). İki meclis birleşmekle birlikte vilâyet merkezinde olduğu gibi sancaklarda da temyîz-i hukuk meclisi ile cinâyet meclisinin kâtipleri ayrı idi (SVT., H.1285: 29,48). Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi gibi bu meclis de sadece kanunî ve nizamî olarak hüküm verilecek davaları görmeye ve incelemeye görevli idi. Bu mecliste görülen davalar hükme bağlandıktan sonra mazbatası sancak kadısı ve üyeler tarafından mühürlenirdi. Mühürlenmiş mazbata sancak kaymakamına arz olunacak ve kaymakam tarafından valiye gönderilecekti (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 44,45). Hapis cezaları konusunda yürürlükteki kaideye göre bir seneye kadar olan hapis cezalarının icrasına sancak kaymakamları yetkiliydi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 47). Müslüman ahaliyle ilgili olup Şer’î mahkemelerde görülmesi gereken, gayrimüslim ahaliyle ilgili olup kendi ruhanî idarelerinde görülen davalar ile ticaretle ilgili olup ticaret meclislerinde görülen hususlar vilâyetteki temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisinde olduğu gibi yetkisi dışındaydı (Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 20; İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 20).

Hem 1281 (1864) hem de 1284 (1867) tarihli nizamnâme sancaklardaki temyîz-i hukuk meclislerinin, kaza temyîz-i hukuk meclislerinin görmeye yetkili olmadığı veya gördükten sonra istinâf edecekleri davaları göreceği belirtilmektedir; fakat nizamnâme kazalarda temyîz-i hukuk meclisi kurulmasını öngörmemektedir (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 40; Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 38). Tuna Vilâyeti Salnâmesi’nde, Tuna Gazetesi’nde ve bu konuda yazılan ulaşabildiğimiz araştırma eserlerde (Ortaylı, 2000 ; Ekinci, 2004; Bingöl, 2004) de kazalarda temyîz-i hukuk meclisi olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır. Liva temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerinin kazalardaki de’âvi meclisleri ile ilişkisi konusunda da bir ifade görülmemektedir. 1281 (1864) tarihli nizamnâme kaleme alınırken bu maddede “kaza de’âvi meclisleri” yazılması gerekirken yanlışlıkla yerine “kaza temyîz-i hukuk meclisleri” yazılmış ve sonraki nizamnâmeler üzerinde de değişiklik yapılırken de iyi incelenmemesi sebebiyle aynı yanlış devam ettirilmiş olmalıdır. Çünkü “kaza temyîz-i hukuk meclisi” ifadesi “kaza de’âvi meclisleri” şeklinde değiştirildiğinde uygulamadaki duruma uygun düşmektedir. Bu duruma göre kaza de’âvi meclisleri göremeyecekleri ve kaza de’âvi meclislerinin gördüğü davalardan istinâf edilenlere liva temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisleri bakmaktaydı. Yani bu meclisler aynı zamanda kazadaki davaların istinâf divanlarıydı.

Suçun işlenmesi, ihbarı, aranması, yakalanması, yargılanması ve infazına kadar geçen süreci bir olay üzerinden görelim. Bu olay geniş bir bölgeyi harekete geçirdiği, hem sancaktaki hem de vilâyet merkezindeki cinâyet meclisini ilgilendirdiği, aynı zamanda da meclis-i muvakkat kapsamına girdiğinden iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu olayda mürur tezkirelerinin suçluların yakalanması konusundaki etkisi de ortaya çıkmaktadır.

Edirne Vilâyeti’nin Filibe Sancağı Pazarlık Kazası’ndan Yahudi Bahuraşiva ile Edirneli Çalburn Jurnan ve Tırnovalı Bulgar Sava, Lofça’ya gitmek üzere Servi’den yola çıkarlar. Geceleyin Karabağçe Deresi Çayırılığı denen yerde eşkıya tarafından basılırlar. Üçünü de öldürmek üzere ateş ederler; ancak yaralı olarak kurtulan Bulgar Sava en yakın karakola ihbar ederek eşkallerini tarif eder. Bunun üzerine karakol olayın geçtiği yol üzerindeki Servi ve Lofça kazalarına durumu ihbar etmiştir. Bu kazalarca yapılan tahkikat sonucunda verilen eşkallere uygun Arif ve Durmuş adlı iki Arnavut’un Lofça’dan Servi’ye gitmek üzere yapılan mürur tezkiresi kaydı olduğu görülür. Servi’ye gitmek üzere kayıt yaptırdıkları halde buraya gitmedikleri anlaşılır. Cinayetin bunlar tarafın işlendiği şüphesi doğduğundan her tarafa telgraf çekilerek Lofça, Servi ve Tırnova’dan da zabtiye askeri sevk edilerek aranmasına başlanır. Öldürdükleri Yahudilerin atlarıyla Sofya üzerinden memleketlerine dönmek için Büyük Balkan’dan geçtikleri öğrenilir. Arif Sofya’da Durmuş Köstendil’de Yahudilere ait atlarla birlikte yakalanırlar. Üzerlerinde öldürdükleri Yahudilere ait eşya ve evrak olduğu tespit edilir.

Yakalandıktan sonra sorgulanmak üzere Sofya Cinayet Meclisi'ne götürülürler. Burada yapılan sorgularında suçlarını itiraf ederler. Bu türlü eşkiyalık ve adam öldürme suçlarına ait davalara sancaklardaki meclisler yetkili olmadığından sorgulaması yapıldıktan sonra sorgu evrakıyla birlikte Vilâyet Cinâyet Meclisi'ne gönderildi (Tuna, No: 96, 4 Rebi'ül-âhir 1283: 1).

3.3. De'âvî Meclisleri

Mahkemelerin teşkilatlanması da mülkî taksimata uygun olarak yapıldığından her kaza merkezinde bir de'âvî meclisi kuruldu. Kazanın hakimi başkanlığında toplanan bu meclislerdeki üye sayısı başlangıçta iki Müslim iki gayrimüslim olmak üzere toplam dört kişi olması kararlaştırılmıştı. Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi'nde de bir değişiklik yoktu; ancak 1867'deki Vilâyet Nizamnâmesinde "Müslim ve gayrimüslim üç azadan mürekkebi" olacağı belirtilmektedir (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 54,55; Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 50,51, "Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi" madde 54,55, TV. 805, 28 Muharrem 1282). Buradan toplam üç aza olacağı anlaşılmalı beraber hem Tuna Vilâyeti salnamelerinde hem de Hırsova de'âvî meclisi zabıtlarında dört üyesi olduğu görülmektedir. Üye sayısının da görülebileceği en son tarihli kayıt Rûmî 18 Haziran 1286 tarihli'dir. Bu da 30 Rebi'ül-evvel 1287 (30 Haziran 1870) tarihine tekabül eder. Buradan da 1867 tarihli nizamnâme'ye uyulmayarak uygulamada 1864 tarihli nizamnâme'ye göre meclisin dört üyesi olduğu anlaşılmaktadır (Bingöl, 2002: 108.; SVT., H.1285: 34,36,38,40,vs.)

Öncelikle Müslümanlara ait olup Şer'î mahkemelerde görülen, gayrimüslimlerin ruhanî idarelerinde görülen davalar, cinâyetlerle ilgili olarak cinâyet meclislerinde incelenip görüşülmesi gereken hususlar ile sırf ticaretle ilgili olup liva ticaret meclislerinde görülecek davalar bu meclisin yetkisi dışındaydı. Bunların dışında kalan ve kanunî ve nizamî olarak hükme bağlanması gereken davalarla "cünhâ ve kabahat"¹⁶ derecesinde olup yetkili olduğu kanunî hususların görülmesi ve incelenmesi bu meclisin göreviydi (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 56; Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 52). Yetkisi dâhilinde hüküm verip, verilecek cezayı belirleyebiliyor ya da berat kararı verebiliyordu. Yetkisini aşan konularda da hüküm verebiliyor; ancak hükmettiği konuda oluşturduğu düşünülen suçun cezasını belirleyemiyordu. Üç aya kadar hapis, kürek gibi cezalarda hem hüküm hem de ceza verme yetkisine sahipti. Cezası üç ayı aşan davalarda ise hüküm verebiliyor, ama ceza tespitini liva cinâyet meclisine bırakıyordu. Dava konusu, cinâyete dair bir suç ise ilk tahkikatı yaparak dava evrakı ile birlikte davaya konu olan kişileri liva cinâyet meclisine havale etmesi gerekiyordu (Bingöl, 2002: 20). Hırsova Kazası Deavi Meclisi'nin R.5 Şubat 1283 (17 Şubat 1868) tarihli mazbatasından kazadaki bu meclisin göremediği bir davayı bağlı olduğu Tulça sancağının temyiz-i hukuk meclisine havale ettiği ve sancaktaki meclisin de bu davaya bidayeten baktığı anlaşılmaktadır (Bingöl, 2002: 27-33).

Deavi meclisinde hükme bağlanan davanın mazbatasını kazanın hâkimi ve mümeyyizlerin mühürleriyle mühürlenirdi. Hükmolunan dava mazbata ile kaza müdürüne bildirilirdi. Eğer kaza müdürünün verilen hükmü uygulamaya yetkisi varsa uygulaması, yetkisi dışındakileri de sancak kaymakamına arz etmesi gerekiyordu (İ.MMS. 29/1245, H.1281, TVN, Madde 57; Vilâyetlerin..., H.1284: VN. madde 53). Kaza müdürleri töhmet ve cinâyet maddelerinde hafif kabahatlere dair hapis cezaları ve cezâ-yı nakdi alınmasını gerektiren hususlar hakkında kanunen terettüp eden ve de'âvî meclislerinde karar verilen hükümlerin icrasına yetkiliydi (Y.EE. 36/9, H.1282: madde 47.).¹⁷ Hırsova Deavi Meclisi tutanaklarında

¹⁶ Hafif cezayı gerektiren fiil. Bkz. **Kâmûs-ı Türkî**, "Cünhâ" s.483-484, "Kabahat" s.1047-1048, ve "te'dib" s.371.

28 Zilhicce 1274 (8 Ağustos 1858) tarihli son ceza kanunnâmesine göre "Kabahat" ve "Cünhâ" **Düstur**. Cilt 1, 1289 (1872), s.537'den naklen Bingöl, **Hırsova**, s.33.

4. madde: **Cünhâ**: Te'dip cezasını gerektiren fiillerdir. Te'dip cezası bir haftadan fazla olan hapis ve geçici sürgün, memuriyetten tard ve ceza-i nakdidir.

5. madde **Kabahat**: tekdir muamelesini gerektiren fiil ve harekettir. Tekdir muamelesi 24 saatten bir haftaya kadar hapis ve 100 kuruşa kadar olan nakdi cezadır.

¹⁷ Tarifnâme, nizamnâme değiştirilmeden önce hazırlandığı için kazanın mülkî amirinin unvanı "müdür" olarak geçmektedir.

da bu durum görülmektedir. Meclis, yargılamayı yaptıktan sonra sorguyu ve verilen hükmü ihtiva eden mazbatayı kaza kaymakamına¹⁸ yazılı olarak göndermekteydi. Hırsızlık yapan bir mokaanın yargılanmasını yapmış ve yaptığı suça karşılık gelecek cezanın icrası için sancaktaki cinâyet meclisine gönderilmesi gerektiğini ifade eden sorgu evrakını da içeren mazbatayı kaza kaymakamına göndermişti. Çünkü ceza kanunnâmesinin 222. maddesi gereği 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezasını gerektiriyordu. Bu da de'âvî meclisinin yetkisini aşıyordu (Bingöl, 2002: 34-37). Sorgulama ve inceleme sonucunda herhangi bir şey bulunamadığında yine sorgulamayı da içeren bir mazbata düzenlenerek kaza kaymakamına takdim ediliyordu (Bingöl, 2002: 42-51). Mahkemenin yetkisi dâhilindeki bir ceza ise onun da hükmünü belirterek kaymakama bildiriyordu. Örneğin; ".....ceza kanunnâme-i Hümâyûnu'nun 214. ve 116. maddeleri icâblarınca merkûm Antun'un bir hafta hapsiyle bir mecdiye altunu cezâ-yi nakdînin tahsili lâzım geldiği ifâdesiyle merkûm Anton, Zabtiye Çavuşu Mustafa Ağa'ya teslîmen huzûr-ı 'âlilerine irsâl olundu. bâkî'ül-emr hazret-i men lehü'l-emrindir." (Bingöl, 2002: 60). Yani ceza kanunnâmesinin 214. ve 216. maddelerine gereği Anton'un bir hafta hapis ve bir mecdiye altını nakit para cezasının tahsil edilmesi gerektiği ifadesiyle Anton, Zabtiye Çavuşu Mustafa Ağa'ya teslim edilerek yüce huzuruza (kaza kaymakamı) gönderildi. Bundan sonra yapılacak iş konusunda emir size aittir. Buradan da anlaşıldığı gibi mahkemenin yani de'âvî meclisinin kararı ne olursa olsun kaymakama takdim ediliyor, hükmün icrasına ya da yapılacak işleme kaza kaymakamı karar veriyordu.

4. SONUÇ

1864 Nizamnamesiyle memleket meclislerinin yargı görevi kaldırılarak hukukî işler için ayrı meclisler kuruldu. Bu düzenleme ile muhassılık meclisleri memleket meclislerine dönüştüğü gibi, memleket meclisleri de idare meclislerine dönüşmüş oldu. Eyalet meclisi veya diğer adıyla büyük meclis, vilayet idare meclisine, sancak meclisleri de sancak idare meclislerine dönüştü. Yargılama yapmak için de vilayet ve sancak merkezlerinde temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisleri, kaza merkezlerinde de de'âvî meclisleri kuruldu.

İdare meclisleri daha önceki memleket meclislerine benzer şekilde meclisin daimi üyeleri olan vali, defterdar, hâkim gibi devlet memurları ve halk arasından seçilen muvakkat azalardan oluşturuldu. Bu düzenlemenin amacı memleket meclislerinin hukuki işlerle meşgul olmayıp mülki işlere daha fazla vakit ayırmalarını sağlamaktı.

Yeni kurulan bu hukuk meclislerinde devlet memurları bulunmuyordu. Bu meclislere vilayet merkezinde Müfettiş-i Hükâm, sancak ve kazalarda da oranın hâkimleri başkanlık ediyordu. Azaları da müslim ve gayrimüslim ahaliden seçiliyordu. Böylece her dinden insanın din ayrımı yapılmaksızın yargılanabileceği mahkemeler kurulmuş oluyordu.

1864'te kurulan bu hukuk meclislerinin ilk nizamiye mahkemeleri olup olmadığı tartışılmaktadır. Kuruldukları zaman muhassılık meclislerine yargılama yetkisi de verilmişti. Bu sebeple nizamiye mahkemelerinin çekirdeği niteliğindedeydi. 1860 tarihli ticaret kanunnamesinin zeyline göre kurulan ticaret mahkemelerini ilk nizamiye mahkemeleri olarak kabul edenler olduğu gibi halktan üyeler olduğu ve belli bir nizam ve kanunla kurulup Bab-ı Âlî'nin koyduğu kanunlara göre hareket ettiğinden 1864'te kurulan hukuk meclislerini ilk nizamiye mahkemeleri olarak kabul edenler de vardır. Ancak 1867'de yayınlanan talimatta bunların nizamiye mahkemeleri olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bunlar şer'î mahkemelerin dışında mahkemeler olmakla birlikte Ahmet Cevdet Paşa bu mahkemelerin kurulmasının şer'îata uygun olduğunu ileri sürmektedir.

Sonuç olarak, bu gelişmeler 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile hayata geçirildi. Bu nizamname Tuna Vilayeti'nde geliştirilerek 1867'de yayınlanan talimat ile bütün vilayetlere teşmil edildi. Bu düzenlemelerle memleket meclislerinin yükleri azaltılmış oluyordu. Sadece mülki işlerle meşgul olmaları için hukukî görevleri hukuk meclislerine devredilerek idare meclislerine dönüştürüldü. Hukuk

¹⁸ 1867 tarihli vilâyet nizamnâmesiyle birlikte sancakların mülkî amirinin unvanı "kaymakam" yerine "mutasarıf", kazaların mülkî amirinin unvanı da "müdür" yerine "kaymakam" olarak değiştirilmişti. Dolayısıyla söz konusu de'âvî meclisi tutanaklarında da "kaza kaymakamı" unvanı yer almaktadır.

işleri için de vilayet ve sancak merkezlerinde temyiz-i hukuk ve cinayet meclisleri, kazalarda da de'âvi meclisleri adı ile nizamiye mahkemeleri kuruldu. Böylece şer'î mahkemelerin dışında Müslümanların yanında gayrimüslim üyelerin de bulunduğu mahkemeler kurulmuş oluyordu.

KAYNAKÇA

AHMED Midhat Efendi. (2002). Menfa/Sürgün Hatıraları. Yayına Hazırlayan:Handan İnci, İstanbul, Turkey: Arma Yayınları.

AHMED Midhat Efendi. (2004). Üss-i İnkılab, I. Cilt. Yayına Hazırlayan: Tahir Galip Seratlı, İstanbul, Turkey: Selis Yayınları.

AKDAĞ. M. (1999). Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453), I.cilt. Ankara, Turkey: Barış Yayınlar.

BİNGÖL. S. (2002). Hırsova Kaza Deavi Meclisi Tutanakları. Eskişehir, Turkey: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BİNGÖL. S. (2004). Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu. Eskişehir, Turkey: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

CİN. H. (1992). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", 150. Yılında Tanzimat, Ankara, Turkey: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CİN. H. ve Akgündüz A (1990). Türk-İslam Hukuk Tarihi, I. Cilt. İstanbul, Turkey: Timaş Yayınları.

ÇADIRCI, M. (1997) Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Ankara, Turkey: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

DAVISON. R. H. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1. Cilt. Çev. Osman AKINHAY, İstanbul, Turkey: Papirüs Yayınları.

EKİNCİ. E.B. (2004). Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri. İstanbul, Turkey: Arı Sanat Yayınları.

İNAL, M.K. (1982). Son Sadrazamlar, 1.Cilt. İstanbul, Turkey: Dergah Yayınları.

KARAHANOĞULLARI, O. (2005). Türkiye'de İdârî Yargı Tarihi. (Basılmamış Doçentlik Çalışması). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, Turkey.

KAYNAR, R. (1991). Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. Ankara, Turkey: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MİDHAT, A. H. (1325). Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hıdematı, Menfa Hayatı-1 Tabsıra-i İbret. İstanbul, Turkey: Hilal Matbaası.

ONAR, S.S. (1952). İdâre Hukukunun Umumî Esasları. İstanbul, Turkey: Marifet Basımevi.

ORTAYLI, İ. (2000). Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdâreler. Ankara, Turkey: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SELİMOĞLU, İ. (1995). Osmanlı Devleti'nde Tuna Vilâyeti (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Turkey.

ŞEMSEDDİN SAMİ. (1989). Kamus-ı Türki. İstanbul, Turkey: Çağrı Yayınları,.

UZUNÇARŞILI. İ.H. (1988). Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara, Turkey: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

VELİDEDEOĞLU. H.V. (1999). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", Tanzimat 1. İstanbul, Turkey: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

YAMAN, T. M. (1940). Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdâresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi. İstanbul, Turkey: Cumhuriyet Matbaası.

Diğer Kaynaklar

(23 Rebi'ül-evvel 1284). Vilâyetlerin İdâre-i Mahsusası ve Nizamının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat-ı Umûmiyedir. İstanbul, Turkey: Matbaa-i Amire.

(H. 1285) Salname-i Vilayet-i Tuna. (SVT.) Rusçuk, Turkey: Vilayet Matbaası.

(H.1289). Düstur. 1. Tertip 1. Cilt.

KARAKOÇ. S. Külliyyât-i Kavânin, No: 851/6007, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Vali ve Defterdarlarıyla Kâim-i makâm ve Malmüdrlerinin Vezâifleri Hakkında Ta'limat";

KARAKOÇ. S. Külliyyât-i Kavânin, No: 851/1777, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limat".

KARAKOÇ. S. Külliyyât-i Kavânin, No: 1564/2164, Evahir-i Şaban 1279 (Ocak 1863), "Taşra Meclislerine Ta'limat".

İrade Meclis-i Mahsusa (İ.MMS.):

İ.MMS. 29/1245, 12 Cemaziye'l-evvel 1281 (13 Ekim 1864).

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.):

İ.MVL. 530/23773, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

İ.MVL. 531/23808, 17 Zilhicce 1281 (13 Mayıs 1865).

İ.MVL. 526/23633, H.26 Receb 1281/ R.1 Kânûn-ı evvel 1280 (25 Aralık 1864).

İ.MVL. 553/24847, 4 Zilhicce 1282 (20 Nisan 1866).

İ.MVL. 556/24943, 27 Şevval 1282 (15 Mart 1866).

İ.MVL. 526/23633, H.26 Receb 1281/ R.1 Kânûn-ı evvel 1280 (25 Aralık 1864).

İ.MVL. 526/23620, 3 Şaban 1281 / 20 kanun-ı evvel 1280 (1 Ocak 1865).

İ.MVL. 535/24016, H.25 Zilhicce 1281 / R.9 Mayıs 1281 (21 Mayıs 1865).

İ.MVL. 543/24410, H.12 Cemaziyelahir 1282/R. 20 Teşrin-i evvel 1281 (2 Kasım 1865).

İ.MVL. 551/24714, H. 2 Şevval 1282/R. 5 Şubat 1281(18 Şubat 1866).

İ.MVL. 530/23773, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

Kamil Kepeci (K.K.)

K.K. Masârifat Muhasebesi No: 6197/106, 3 Muharrem 1278 (11 Temmuz 1861).

Maliye Masarifat Defterleri (ML.MSF.)

ML.MSF.16130, 2 Ramazan 1278 (3 Mart 1862).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

Y.EE. 36/9, 7 Zilhicce 1282 (23 Nisan 1866). Tuna Vilâyeti'nin Hâvi Olduğu Yedi Kâim-i makâmlik Maiyyetinde Bulunan Me'murîn, Meclis ve Aklâm Vesâireden Başka Olarak Merkez-i İdâre Olan Dâire-i Vilâyetde Mevcud Meclis ve Aklâm vesâir Me'murîn Mahalleriyle Her Birinin Şimdiye Kadar Te'sis İdebilmiş Olan Vezâif ve Kavâid ve Muâmelâtını İcmalen Beyan İder Tarifnâmedir.

Sadret Mektûbî Mühimme (A.MKT.MHM.)

A.MKT.MHM. 358/95, 11 Safer 1283 (25 Haziran 1866);

A.MKT.MHM. 360/50, 4 Rebi'ü'l-evvel 1283 (17 Temmuz 1866).

A.MKT.MHM. 353/69, 28 Zilka'de 1282 (14 Nisan 1866)

Takvim-i Vekâyi' (TV.)

TV. No: 238, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), "Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm İle Kâim-i makâmların Vezâifini Şâmil Ta'limât"

TV. No: 570, 4 Zilka'de 1275 (5 Haziran 1859), s..3 "Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm İle Kâim-i makâmların Vezâifini Şâmil Ta'limât"

TV. No: 567,18 Cemaziye'l-evvel 1275 (24 Aralık 1858),s.3;

TV. No: 569, 29 Şaban 1275(3 Nisan 1859), s.3.

TV. No: 583,18 Ramazan 1276(9 Nisan 1860),s.3"Mülkiye Me'murlarına Dâir Olan Ta'limat"

TV. No: 805, 28 Muharrem 1282 (23 Haziran 1865)

Tuna Gazetesi (Tuna)

Tuna, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281, s.1 (14 Mart 1865).

Tuna, No: 3, H. 1 Zilka'de 1281 / R. 17 Mart 1281 (28 Mart 1865).

Tuna, No: 16, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281, s.1 (28 haziran 1865).

Tuna, No: 19, H. 24 Safer 1282/R.7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865).

Tuna, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866).

Tuna, No: 76, H.22 Muharrem 1283/R.25 Mayıs 1282 (6 Haziran 1866).

Tuna, No: 96, H. 4 Rebi'ü'l-âhir 1283 / R. 3 Ağustos 1282 (16 Ağustos 1866).